

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОННИНГ ТУРЛИ ДАРАЖАДА ШЎРЛАНГАН СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАРИДА ТАРҚАЛГАН БЕГОНА ЎТЛАР ВА УЛАРНИ АНИҚЛАШ НАТИЖАЛАРИ

Матякубова Зубайда Рустамбаевна, мустақил изланувчи,
Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти,
Ризаев Шухрат Худойбердиевич, к-х.ф.д., доцент,
Самарқанд агроинновациялар ва тадқиқотлар институти.

Аннотация. Илмий мақолада Қорақалпоғистон Республикасининг турли даражада шўрланган суғориладиган ерларида тарқалган бегона ўтларнинг турлари ва зарар келтириши даражалари келтириб ўтилган.

Калим сўзлар: бегона ўт, тур таркиби, бир йиллик, икки йиллик, кўп йиллик.

Аннотация. В научной статье приводятся виды и степень вредоносности сорняков, распространенных на орошаемых землях различной степени засоленности Республики Каракалпакстан.

Ключевые слова: сорняк, видовой состав, однолетний, двулетний, многолетний.

Abstract. This research paper categorizes and quantifies the harmful effects of weeds prevalent in irrigated lands of the Republic of Karakalpakstan, with a focus on areas with varying levels of salinity.

Keywords: weed, species composition, annual, biennial, perennial.

Кириш. Бегона ўтлар бир гуруҳ экологик ўсимликларни ташкил этиб, маданий ўсимликлар билан биргаликда доимий равишда рақобатда яшаши натижасида пайдо бўлган. Улар маданий ўсимликларни яшаш тарзига мослашиб, уларга хос хусусиятларни пайдо қилади ва юқори экологик пластикликка эга бўлади. Қишлоқ хўжалик экин майдонларида бегона ўтлар маданий ўсимликлар билан биргаликда ўсиб, ривожланиб агрофитоценозни ташкил этади ва юқори яшовчанлиги ҳисобига рақобатда маданий ўсимликларни ортида қолдиради [2]. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳозирги пайтда бегона ўтларнинг тур ва миқдори йилдан-йилга ортиб бормоқда. Масалан, ўтган асрнинг 90 йилларидан кейин МДХ мамлакатларида бегона ўтларнинг 2 мингдан ортиқ тури учраган бўлса, Ўзбекистонда эса 72 та оилага мансуб бўлган бегона ўтларнинг 841 та тури аниқланган ва уларнинг 519 тури бир йиллик, 322 тури эса кўп йиллик бегона ўтларга тўғри келади. Аммо, қишлоқ хўжалигига келтирилаётган зарар бўйича бир йиллик бегона ўтлар кўпроқ устунлик қилади. Кўп йиллик ўқ илдизли бегона ўтлар-21%, илдизпоялилари 7 ва қолган барча биологик гуруҳлардаги бегона ўтлар -2% атрофида учрайди [1].

Тадқиқот материаллари ва услублари. Илмий тадқиқотларимиз ўтказилаётган Қорақалпоғистон Республикаси Ўзбекистоннинг ғарбий қисмида жойлашган бўлиб, унинг майдони қарийб 165,6 км² ни ташкил этиб, амалда фойдаланиладиган ер майдони бир мунча чекланган. Суғориладиган ер майдони фақатгина 459,7 минг/га (умумий майдоннинг 2,9%)ни, экин етиштирилайдиган ер майдони 238,5 минг/га (суғориладиган майдоннинг 54,9%) ни ташкил этади. Бундан келиб чиқадики, минтақада суғориш учун сув танқислиги, тупроқ мелиоратив ҳолатининг ноқулайлиги, шўрланиш каби омиллар сабабли Қорақалпоғистон ўзидаги мавжуд ерларнинг имкониятларидан тўлиқ фойдалана олмайди. Шунингдек, экин етиштирилайдиган ерлардан ҳам олинадиган ҳосилдорлик республикадаги ўртача кўрсаткичдан паст.

Албатта, юқорида кўрсатилган турли салбий таъсирлар билан биргаликда, экинлар ҳосилдорлигини камайтишига ушбу минтақада суғориладиган ер майдонларида тарқалган

бегона ўтлар ҳам катта таъсир этмоқда.

Юқоридагиларни инобатга олиб бизлар, Қорақалпоғистон Республикасининг Жанубий ҳудудидида жойлашган Амударё тумани суғориладиган ерларида тарқалган бегона ўтлар турлари аниқлаш мақсадида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Илмий тадқиқотларимизда экин майдонларидаги бегона ўтларни аниқлаш “Аниқ” ва “Кўз билан чамалаш” услубида [3] ҳисобга олинди.

Натижалар ва мунозара. Дастлабки йилги (2024 й) ўтказилган тадқиқот натижаларини кўрсатишича, Амударё тумани суғориладиган ерларида 68 турдан ортиқ бегона ўтлар тарқалган бўлиб, шундан: эфемерлар—1 та, эрта баҳорчилар—5, кеч баҳорчилар—30, қишлоқчилар—5, икки йилликлар—3, кўп йиллик ўқ илдизлилар—8, илдиз поялилар—8, илдиз бачкилилар—8 та турни ташкил этади.

Экин майдонларини энг кўп ифлослантирадиган бир йиллик бегона ўтлар 60,3 %, икки йилликлар—4,4 ва кўп йилликлар 35,3 % атрофида учрайди. Тажриба ўтказилган майдонларда бегона ўтларнинг тарқалишида у ёки бу турдаги қонуният кузатилмади. Бегона ўтлар миқдори аниқланган майдонларда ҳар хил ўсимликлар оиласи, турига таълуқли бўлган бир-икки ва кўп йиллик бегона ўтлар мавжудлиги аниқланди.

Қорақалпоғистон Республикасининг Амударё тумани кучсиз ва ўртача шўрланган ерларида бир йилликлардан: қизғалдоқ (*Roemeria refracta*), татар олабўтаси (*Atriplex tatarica*), оқ шўра (*Chenopodium album*), ҳиссонбарг бассия (*Bassia Hyssopifolia*), лёзел қуртанаси (*Sisymbrium loeselii*), индов (*Eruca sativa*), ғўза қўйतिकан (*Xanthium strumarium*), дағал бўзтикан (*Sohchus asper*), шамак (*Echinochloa crus galli*), ёпишқоқ кўноқ (*Setaria verticillata*), кўк иткўноқ (*Setaria viridis*), кўп йилликлардан, қўйпечак (*Convolvulus arvensis*), кенгбарг кермак (*Limonium otalepis*), торол (*Lepidhim latifolium*), пахтатикан, (*Cirsium ochrolepideum*), қорабош (*Carex Diluta Bieb*), ғумай (*Sorghum Halepense*), ажриқ (*Cynodon dactylon*), шўражриқ (*Aeluropus Litoralis*), қўнғирбош (*Poa bulbosa*) каби бегона ўтлар кўпроқ тарқалган бўлса, кучли шўрланган ерларда эса, бир йилликлардан, кўк шўра (*Chenopodium*

glaucum), олабута (*Atriplex micrantha*), қизил шўра (*Salicornia europae*), қорабаргўт, қорашўра (*Suaeda linifolia*), шўрак, туяқорин (*Salsola iberica*), ғозўт (*Crypsis schoenoides*), мушукқуйруқ (*Polypogon monspeliensis*), икки йилликлардан, андиз (*Inula caspica*), кўп йилликлардан кенгбарг кермак (*Limonium otolipis*), торол (*Lepidhim latifolium*), такасоқол (*Dodartia orientalis*), какра (*Acroptilon repens*), қорабош (*Carex diluta*), шўражриқ (*Aeluropus litoralis*) кенг тарқалганлиги аниқланди.

Хулоса. Демак, бегона ўтларнинг турлари ҳудуднинг тупроқ-иқлим шароити, шўрланиш даражаси, алмашлаб экиш

тури, экилаётган экин турлари хусусиятлари таъсирида тур-лича эканлиги қайд этилди. Бегона ўтларнинг деҳқончиликка етказадиган зарарли таъсирини камайтиришда ва уларга қарши қандай тадбирларни (қирувчи, биологик, агротехник, кимёвий) қўллаш учун мунтазам равишда уларнинг турлари ва экин майдонларини ифлослантириш кўрсаткичи тўғрисида ҳар бир дала бўйича аниқ маълумотга эга бўлиш керак. Бунда, энг аввало, уларнинг оиласи, турини, тавсифини ҳамда улар билан экин майдонларини қай даражада ифлосланганлигини ўрганиш ва шу асосда уларни йўқотиш режасини тузиш керак бўлади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Гомолицкий П.Н. Сорные растения поливных земель Узбекистана. - Ташкент: Фан, 1982. – 110 с.
2. Калмыков С.И., Денисов К.Е., Глубокова Н.С., Шарова Н.С. Влияние различных агроприемов на засоренность посевов сельскохозяйственных культур в ирригационных агроландшафтах // Вестник СГАУ им. Н.И.Вавилова. 2009. №4. С. 13-18.
3. Мазиров М.А., Корчагин А.А. Учебное пособие по дисциплине «Сорные растения и меры борьбы с ними» (Учебная полевая практика). Владимир, 2009. С. 25.

УЎТ: 634.723:634.724:632.9

ҚОРАҒАТ ЎСИМЛИГИДА *APHIS GOSSYPYI* GLOV НИНГ ЗАРАРИ ВА БИОЭКОЛОГИЯСИ

Юсупов Абдусалим Холбоевич, қ.-х.ф.д. профессор,

Тошкент Давлат аграр университети,

Абдуҳалилова Зарнигор Собиржон қизи,

Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий-тадқиқот институти таянч докторанти.

Аннотация. Мақолада, қорағат ўсимлигида полиз ширасининг учраши ва биоэкологияси ёритилган бўлиб, Тошкент вилояти шароитида полиз ширасини кузги ва баҳорги мавсумда экилган қорағат ўсимлигида ривожланиши динамикаси ҳамда ширанинг барг юзасидаги зараркунанданинг зичлиги балл даражаси бўйича иқтисодий зарарлаш чегара мезони ўрганилган.

Калит сўзлар: қорағат ўсимлиги, зараркунанда, шира, зараркунанда зичлиги.

Аннотация. В статье освещено биоэкология и распространение пырейной тли на смородине. Изучено, динамика развития пырейной тли на смородине посаженной в осенне-весенний период в условиях Ташкентской области, количественный критерий экономического повреждения на поверхности листа растения смородины, экономического порога критерий вредителя по уровню плотности пыльцы тли на поверхности листа.

Ключевые слова: Смородина, вредитель, тля, плотность вредителей.

Abstract. The article highlights the bioecology and distribution of wheatgrass aphids on currants. The dynamics of the development of the wheatgrass aphid on a currant planted in autumn and spring in the conditions of the Tashkent region, the quantitative criterion of economic damage on the leaf surface of the currant plant, the threshold criterion of economic damage to the pest by the level of aphid pollen density on the leaf surface were studied.

Keywords: currant, currant is a pest, aphids, pest density

Кириш. Республикамиз шароитида резавор экинларни етиштириш катта истиқболга эгадир. Қорағат ўсимлиги кейинги йилларда инсон организми учун зарур бўлган кўп миқдорда С витамини юқори туфайли эҳтиёж борган сари ортиб бормоқда. Бу ўсимликдан фармацевтикада, косметологияда, қандолатчиликда, шунингдек, халқ табиоботида кенг қўлланилади. Қорағат ўсимлиги тоғ ва тоғолди ҳудудларида кенг тарқалган. Охириги йилларда доришunos мутахассислар доривор ўсимликларни экиб кўпайтиришни йўлга қўйиб, юқори натижаларга эришмоқдалар.

Мамлакатимиз Президентнинг 2020 йил 10 апрелдаги ПҚ-4668—сонли “Ўзбекистон Республикасида халқ табиоботи ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар

тўғрисида”ги қарорини бажариш борасида кейинги йилларда доривор ўсимликларни етиштириш ва улардан зарур бўлган дори-дармонларни қайта ишлаш бўйича мамлакатимиз миқёсида бир қанча ишлар амалга оширилмоқда. Доривор ўсимликларни етиштириш, парваришлаш билан бир қаторда уларда учрайдиган зарарли организмлар экинлардан сифатли ва юқори ҳосил олишда ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Қорағат кўп йиллик бутасимон ўсимлик. Ўзбекистонда қорағатнинг қора, олтинсимон, қизил, оқ каби турлари кенг тарқалган. Қора рангли қорағат тошёраргулликлар оиласи *Ribes* турига мансуб. Қора ва қизил қорағат новдадаги курта-кларнинг жойлашиши, пўстлогининг ранги ҳамда мевасининг хушбўй ҳидли ёки ҳидсиз бўлиши билан фарқланади. Қора